

KOJU CIJENU SMO SPREMNI PLATITI ZA SAN O JEDNAKOJ PRAVDI?

Prevod

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7361084>

Andrew Higgins

Faculty of Law and Mansfield College, University of Oxford
andrew.higgins@law.ox.ac.uk

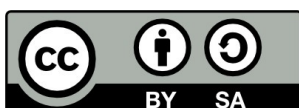
Nepravde iskovane nejednakim pristupom pravnom sistemu predstavljaju direktnu prijetnju vladavini prava, ipak, takve nepravde su široko rasprostranjene u Engleskoj i drugdje. Advokati redovno kritikuju vlade zbog nedostatka sredstava za pravni sistem, ali privatno tržište za pružanje pravnih usluga dobija mnogo manje pažnje. Privatno tržište pravnih resursa je suprotno jednakoj pravdi jer dovodi do toga da se ishod predmeta okreće proizvoljnim faktorima kao što je bogatstvo. Rješenje jeste, prema Wilmot-Smithu u njegovoj knjizi *Jednaka pravda*, da se raspodjela pravnih usluga socijalizuje tako da bogati ne mogu kupiti najbolje advokate, i spriječiti ih da izađu iz ovog javnog sistema tako što će privatne arbitraže učiniti neprovedivim. Ovaj pregledni članak tvrdi da je Wilmot-Smithova teza uvjerljiva, ali mogu postojati i druga po redu najbolja rješenja koja bi mogla donijeti veću pravnu jednakost po nižoj cijeni.

Ključne riječi: cijene i finansiranje, legalna profesija, jednakost, proceduralna pravda

1. Uvod

Gotovo svi pravni učenjaci, brojni ustavi i većina ljudi priznaju važnost jednakog tretmana u skladu sa zakonom i jednakog pristupa pravnom sistemu. Ipak, svako ko je došao u kontakt sa pravnim sistemom u Engleskoj zna da je u stvarnosti sve samo ne jednaka pravda za svakoga. Mnogi ljudi ne mogu pristupiti sistemu zbog nemogućnosti da sebi priušte pravno zastupanje, dok su mnogi primorani ili pokušavaju sami da upravljaju sistemom, uz ograničenu ili nikakvu pravnu pomoć. U građanskoj sferi, postoji još jedan, logički specifičan problem, a taj je da čak i ako je pravna pomoć pristupačna, njen trošak je toliko nesrazmjernan finansijskoj vrijednosti spornih prava da bi ekonomski bilo iracionalno zadržati advokata.

Ovo bi bilo dovoljno problematično da se radi o bilo kom drugom javnom servisu kojem ljudi imaju teškoća da pristupe, ali problemi su produbljeni u pravnom sistemu gdje se sporovi oko prava obično rješavaju akuzatorskim procesom gdje postoji druga strana koja aktivno zastupa neprijateljski stav prema vašim pravnim

interesima. Ova druga strana je često država – sa svim raspoloživim resursima i ovlaštenjima za prikupljanje informacija – ili velike korporacije “naoružane advokatima”. Velika nejednakost opremljenosti u ovim suparničkim nadmetanjima ne rezultuje nužno nepravednim ishodi- ma, ali postoji velika vjerovatnoća da rizik od pogrešnih presuda snose nesrazmjerno siromašni, jer bogati mogu kupiti kvalitetnije advokate koji maksimiziraju šanse za dobijanje povoljnih presuda, bez obzira na osnovanost njihovih zahtjeva.

U “Jednaka pravda: Pošteni pravni sistemi u nepo- štenom svijetu” („Equal Justice: Fair Legal Systems in an Unfair World”), Wilmot-Smith iznosi jak argument za socijalizaciju pristupa pravnom sistemu i tržištu pravnih usluga u širem smislu, u skladu sa posvećenošću pruža- nju jednake pravde. Odjeljak 2 ovog pregleda daje kra- tak pregled knjige i početnu naučnu i pravnu reakciju na nju, dio 3 ispituje logiku i napetost u Wilmot-Smithovom argumentu za jednaku pravdu u nesavršenim pravnim sistemima, dio 4 razmatra koja vrsta prioriteta treba biti dodijeljena potrazi za jednakom pravdom i odjeljci 5 i 6 razmatraju da li druga najbolja rješenja mogu značajno smanjiti rizik od nejednake pravde, ali bez troškova uklju- čenih u Wilmot-Smithov model.

2. Kratak pregled knjige

Za početak, potrebna je napomena o metodologiji. Wilmot-Smith ne konstruiše svoj argument na osnovu empirijskog iskustva iz samog središta pravnog sistema, iako je knjiga prožeta zanimljivim istorijskim i aktuelnim primjerima. Umjesto toga, on razvija filozofski prikaz za- htjeva pravednog pravnog sistema kombinujući pravnu i političku filozofiju. Ovo je ujedno i poštovanja vrijedna snaga ali i potencijalna slabost knjige. Wilmot-Smithov izbor metodologije opravdan je ishodom – neumoljivom i snažnom kritikom normi koje su toliko raširene u pravnoj

zajednici, posebno među advokatima u praksi, kod kojih se gotovo nikada ne dovode u pitanje: (i) da se pravna pravda nikada ne može racionalizovati, ideja koja pretpo- stavlja da su pravo i advokati jedini izuzetak u dilemi dis- tributivne pravde o tome kako najbolje rasporediti koristi i terete u svijetu oskudnih resursa; i (ii) s tim u vezi, svako bi trebao biti slobodan angažovati advokate pod uslovima koje izabere na privatnom tržištu.

Wilmot-Smithova kritika tržišta privatnih pravnih usluga i njegove tendencije potkopavanja središnje svrhe pravnog sistema je uvjerljiva. Tržišta neizbježno dovode do “arbitrarnosti u raspodjeli koristi i tereta zakonitosti”¹. I dok je teško pratiti efekat pojedinog advokata na odre- đeni slučaj, osim ako tržište privatnih pravnih usluga nije potpuno disfunkcionalno, vjerovatno je da bi oni advokati koji mogu zahtijevati najviše honorare mogli poboljša- ti izgleda klijenta.² Tržište pravnih resursa stoga je “loš način raspodjele pravnih resursa. Ne uspijeva se čak ni približiti idealu jednake pravde, zbog čega se ishodi okreću prethodnom bogatstvu, a ne utemeljenosti zahtjeva”³. To, zauzvrat, u rizik dovodi potkopavanje vladavine prava i pogoršanje nejednakosti u stvarnom svijetu, budući da su bogati sposobni sprovesti svoja prava kada to žele, uporedo sa izbjegavanjem svojih obveza bez sankcija.⁴ Svrha pravnog sistema je potkopana ako se dominacija koju nastoji spriječiti rekonstituiše putem kontrole prisil- nih institucija zakona. U skladu s tim, “pravednost i teret zakonitosti trebaju biti podjednako raspodijeljeni, onoliko koliko je to moguće”⁵. Ovu jednaku raspodjelu koristi i tereta Wilmot-Smith definiše kao jednaku pravdu.

Wilmot-Smith priznaje da je jednaka pravda, u stvar- nosti, nemoguća, dijelom zato što je pravni sistem sam po sebi nesavršen. Da bi bilo kakva nejednakost bila oprav- dana za one koji su izgubili, nejednakost mora proizaći iz pravedne procedure. Iako se Wilmot-Smith ne upušta u tradicionalnu analizu onoga što čini pravičan postu-

1 *Jednaka Pravda (Equal Justice)*, 58.

2 *Ibid*, 96.

3 *Ibid* 69. To takođe može iskriviti razvoj običajnog prava, gdje je vjerovatnije da će se određene vrste sporova voditi na višim sudovima, a usluge najboljih advokata imaju tendenciju da se usmjere u korist određenih (obično korporativnih) interesa .

4 *Ibid* 64: “Problem nastaje kada moćne grupe - one koje bi zakon trebao ograničiti - kontrolišu institucije (ili pristup institucijama) osmišljene da ih drže odgovornima. Kada te grupe nisu u stanju oblikovati zakon prema svome čefu, mogu kontrolisati njegovo sprovođenje. Oni su u mogućnosti odustati od svojih zakonskih obaveza bez rizika od sankcija, ostavljajući sva opšta prava koja su im dodijeljena mrtvim slovom na papiru.”

5 *Ibid*, 106.

pak – različita pravila i obveze koje čine prava stranaka u zakonskom postupku, tačka na koju ću se vratiti – on temeljno ispituje nivo i raspodjelu resursa potrebnih da ti procesi budu poštenu. On počinje na konvencionalnom temelju da bi sve osobe trebale imati pristup osnovnom nivou pravnih resursa, ali zatim radikalno nadograđuje argument, tvrdeći da u kontekstu pravne pravde, “dovoljno” resursa znači “otprilike jednake” resurse⁶. Štaviše, ovo pravo na “otprilike jednaka” sredstva odnosi se ne samo na stranke u pojedinačnim predmetima, već i na jednak pristup pravnim sredstvima u cijelom pravnom sistemu. Wilmot-Smith bi dopustio nejednakost u raspodjeli pravnih resursa samo ako to ne bi ostavilo siromašne u gorem položaju u odnosu na alternativni aranžman. Kako bi sproveo ovu predanost jednakoj pravdi, Wilmot-Smith ne bi samo socijalizovao isporuku pravnog zastupanja kako bi dodijelio ravnomjerno kvalifikovane advokate za rješavanje sporova⁷, već bi takođe spriječio bogate da izađu iz ovog socijalizovanog sistema pribjegavanjem privatnoj arbitraži i “usisavanju” svih najboljih advokata i sudaca u procesu.

Wilmot-Smith pruža snažnu kritiku dvostruko nejednake prirode arbitraže. Bogatije osobe mogu dobiti bolje arbitre i pristup rješenju sporova, koji nisu dostupni drugima⁸. Ovim manama možemo dodati i treću: posmatrati ga kao manifestaciju ugovorne namjere stranaka, ali gdje bogatije strane mogu diktirati uslove pod kojima bilo ko sklapa ugovor s njima, mogu koristiti arbitražne klauzule kako bi prisilili drugu ugovornu stranu da se efektivno odrekne mogućnosti sprovođenja svojih zakonskih prava. To se postiže ugradnjom arbitražnih klauzula koje čine nezakonitim parničenje na sudu, ali i skupim i/ili ekonom-

ski neracionalnim da se sprovede arbitraža u sporu⁹. Za milione potrošača i malih preduzeća koji nemaju drugog praktičnog izbora nego potpisati ugovore sa obveznim arbitražnim klauzulama, učiniti arbitražu zaista dobrovoljnom bio bi više nego dobrodošao napredak. Vraćanje ovih sporova na sudove imalo bi dodatne prednosti javnog pravnog presuđivanja, uključujući transparentnost i jasniji presedan. Wilmot-Smith pravi dodatnu empirijsku tvrdnju - da dopuštanje bogatima da ugovaraju javne usluge ima korozivni učinak na kvalitetu javne opcije - kako bi podržao svoj prijedlog da država “treba odbiti pružiti ruku unapređenju sprovođenja mehanizama privatnih usluga prilikom rješavanja sporova”¹⁰.

Prepoznajući radikalnu prirodu svojih prijedloga, Wilmot-Smith posvećuje velik dio ostatka svoje knjige njihovoj odbrani od potencijalnih prigovora i objašnjavanju kako bi socijalizovana pravna služba mogla funkcionisati u praksi. On odbacuje prigovore na slobodu ugovaranja, zabrinutost zbog državnog paternalizma i potencijalnog potkopavanja nezavisnosti advokata. I dok Wilmot-Smith tvrdi da njegovom autonomno utemeljenom modelu nema prigovora¹¹, on ipak prihvata da neka od tih pitanja imaju implikacije na to kako bi se njegov model trebao implementirati. On tvrdi da bi klijenti i dalje trebali imati slobodu prilikom izbora advokata, ne samo i prilikom uslova plaćanja. U dodatku, rizik da bi centralizacija procesa dodjele pravnih resursa koncentrisala previše ovlaštenja u vladi, takođe se može kontrolisati pravilnim pridržavanjem raspodjele ovlaštenja kako bi o raspodjeli mogli odlučivati nezavisni advokati koji primjenjuju smjernice razvijene od strane vlade¹². U vezi s finansiranjem sistema, Wilmot-Smith, što nije iznenađujuće, zagovara sistem op-

6 *Jednaka Pravda (Equal Justice)*, 74–5.

7 Čija bi se plata odredila u skladu s najboljim načelima distributivne pravde za raspodjelu pravnih sredstava: Ibid 173.

8 Ibid 93.

9 Vrhovni sud SAD-a potvrdio je takve klauzule kao dosljedne s načelima slobode ugovaranja sadržanim u arbitražnim statutima: vidi npr. *Lamps Plus Inc protiv Varele* 587 US ____, 139 S. Ct. 1407, 1415 (2019); za kritiku, vidi Judith Resnik, ‘Diffusing Disputes: The Public in the Private of Arbitration, the Private in Courts, and the Erasure of Rights’ (2015.) 124 Yale LJ 2804. Mjera u kojoj bi “nepoštene” arbitražne klauzule trebale biti regulisane načelima materijalnog ugovornog prava, kao što je doktrina nesavjesnosti ili proceduralnih principa koji garantuju pravo na pošteno suđenje, fascinantna je tema kojom se nedavno bavio kanadski Vrhovni sud: *Uber Technologies Inc protiv Hellera*, 2020. SCC 16.

10 *Jednaka Pravda (Equal Justice)*, 94.

11 Vidi npr. *Jednaka pravda* 125: “pogrešno je razmišljati o pravednom pravosudnom sistemu kao o istiskivanju preferencija pojedinaca ... ne postoji način da se provede pravedan pravosudni sistem bez centralizovane kontrole ... odluka o stvaranju [pravnog sistema] nije pokušaj dopuniti izbore pojedinaca, već stvoriti okvir unutar koga pojedinci mogu birati šta žele”.

12 Ibid ch 6.

šteg oporezivanja, ali takođe priznaje da skromne sudske naknade mogu igrati korisnu ulogu u uklanjanju neozbiljnih ili dosadnih sporova¹³.

Knjiga je već dobila velike pohvale uglednih komentatora, a ujedno i neke kritike. Ako sve recenzije, bez obzira koliko bile pozitivne ili negativne, imaju oblik “ovo je izvrsna knjiga, ali...”, trebao bih jasno reći da iako je veliki dio ove recenzije posvećen dijelu “ali”, moja procjena knjige je da pridjev izvrstan treba biti podvučen, a moji “ali” su manje više b kategorije. Kao i Lord Neuberger u svojim komentarima na knjigu, predviđam da se većina pitanja za Wilmot-Smitha neće odnositi na njegovu kritiku tržišta privatnih pravnih usluga, već na njegova predložena rješenja za nepravde koje ono uzrokuje.

Knjiga koja poziva na radikalnu reviziju pravnog sistema stvorila bi, ako bi se ostvarila, nove pobjednike i gubitnike. Moramo to imati na umu kada razmatramo odgovore pravne zajednice koja je vjerovatno imala koristi, na različitim nivoima, od trenutnog pravnog sistema. Neke su kritike Wilmot-Smithove knjige izuzetno transparentne u tom pogledu – on se čak kritikuje zbog toga što nije razmotrio negativan učinak na alumni donacije studenata prava univerzitetkim fondacijama¹⁴. Ove “doći će kraj civilizacije” kritike imaju odjek ekstremnih argumenata protiv javne zdravstvene zaštite u Sjedinjenim Američkim Državama ili stvaranja Nacionalne zdravstvene službe (NHS) u Velikoj Britaniji. Ipak, nedvojbeno najveći razlog za Wilmot-Smithove prijedloge može se pronaći u ogromnoj javnoj podršci NHS-u. Zaista, javna podrška NHS-u toliko je jaka da čak i desno-orijentisani političari obećavaju povećati sredstva za njega u svojim kampanjama kada podstiču ljude da glasaju za radikalne promjene ustava¹⁵. Čini se da javnost voli socijalizaciju vitalnih javnih usluga jer su izgrađena na načelu da svako

ima pravo na jednak tretman bez obzira na okolnosti. Iako svi priznaju, uključujući Wilmot-Smitha, da kada ne bi postojala slična javna podrška za Nacionalnu pravnu službu, najveće postignuće Wilmot-Smithove knjige je ocrtavanje sofisticiranog filozofskog slučaja za isključivo javni pravni sistem, onaj koji je dizajniran za raspodjelu dobara i tereta zakonitosti jednako.

Lično, ja bih prihvatio Wilmot-Smithov model za jednak pravdu uz samo nekoliko vanrednih kvalifikacija. Ipak, neke od filozofskih i praktičnih kritika knjige imaju osnova, te ću u ispitivanju ključnih stubova Wilmot-Smithovog slučaja za jednakom pravdom takođe navesti slučaj za druga najbolja rješenja¹⁶ koja bi mogla značajno doprinijeti postizanju jednakosti koju Wilmot-Smith zagovara, ali bez troškova uključenih u njegove predložene reforme.

3. Jednaka pravda u nesavršenim pravnim sistemima

Wilmot-Smith posvećuje značajnu količinu prepiske filozofskim raspravama o jednakosti, uključujući prigovore na njene određene verzije. Za čitaoce zainteresovane za političku filozofiju, preporučio bih pronicljiv prikaz knjige *Jednaka Pravda (Equal Justice)* političkog filozofa Jamesa Wilsona¹⁷. Dvije tačke iz Wilmot-Smithove rasprave o jednakosti ističu se kao posebno važne za rasprave o tome kako finansirati i sprovesti pravni sistem. Prva je da je jednaka pravda ideal, i da je u stvarnosti nemoguća. Svi pravni sistemi moraju težiti jednakoj pravdi, ali nijedan to nikada ne može svjesno postići. Pravni postupak je suštinski primjer sistema nesavršene proceduralne pravde, gdje postoje nezavisni kriteriji za pravedan ishod—uključujući, najočiglednije, ispravnu primjenu zakona na istinite činjenice—ali nema sredstava za garanciju tog ishoda¹⁸. U skladu s tim, proučavanje pravnih procedura ispitivanje je toga koji su procesi i dokazi najbolje proračunati da una-

13 U onome što mi se čini (zanimljivim) zaobilaznim putevima, Wilmot-Smith takođe razmatra *gdje* bi se pravda trebala sprovesti kao način otvaranja rasprave o internetskim sudovima i tribunalima i važnosti načela otvorene pravde, te *kako* bi suci trebali odlučivati o slučajevima, tj. uloga sudaca kao donositelja zakona. Ove rasprave, mislim, zaslužuju zaseban tretman u drugoj knjizi i još jednoj recenziji.

14 Myriam Gilles and Gary Friedman, ‘Examining the Case for Socialized Law’ (2020) 129 Yale LJ 2078, 2097.

15 Vidi npr. Alex Morales, “Boris Johnson ima za cilj ispuniti obećanje Brexit Bus-a s podsticajem za zdravstvenu njegu” *Bloomberg* (30 July 2019) <www.bloomberg.com/news/articles/2019-07-30/johnson-aims-to-meet-brexit-bus-pledge-with-health-care-boost>.

16 Drugi recenzenti takođe su primijetili da Wilmot-Smith ne ispituje usporedni slučaj za svoj model u odnosu na ograničenije opcije reforme: Gilles i Friedman (n 14) 2110. Ovo nije sasvim tačno jer Wilmot-Smith ipak ukazuje na slučaj povećanja građanske pravne pomoć za određene vrste slučajeva, ali je u konačnici odbacuje kao neadekvatnu.

17 James Wilson, “Equal Justice: Fair Legal Systems in an Unfair World, by Frederick Wilmot-Smith” [2020] Mind fzaa042<<https://doi.org/10.1093/mind/fzaa042>>.

18 John Rawls, *Teorija pravde* (revidirano izdanje, Harvard UP 1999.) 75.

prijede pronalaženje istine u skladu s drugim krajevima zakona¹⁹. Kapacitet ovih proceduralnih i dokaznih pravila da daju pravedne rezultate nije fokus Wilmot-Smithove knjige, ali Wilmott Smith je potpuno svjestan dilema i izbora koje donosi nesavršena priroda pravnih sistema.

Uspostavljanje pravnog sistema je moralno rizično²⁰. Zakon ograničava sposobnost ljudi da preduzmu pravedne radnje u korist podvrgavanja formalnim procesima koji nose neizbježan rizik od greške. Stoga je potrebno ravnomjerno raspodijeliti beneficije i teret zakonitosti, uključujući i mogućnost da sud donese netačne presude. Svi se slažu da te šanse ne bi trebale zavisiti od proizvoljnih faktora. Nažalost, nikada ne možemo biti sigurni jesu li proizvoljni faktori uticali na sudove jer nemamo meta-test za procjenu ispravnosti pojedinačnih odluka. U nekim slučajevima, agregatna statistika je toliko oštra u različitom tretmanu koji otkriva, u kontekstu rase, na primjer, da je nesporno da koristi i teret zakonitosti nisu ravnomjerno raspoređeni²¹. Ali agregatna statistika ne može nam ništa reći o pravednosti pojedinačnih slučajeva, pa sudovi zbog toga oklijevaju koristiti statistiku za utvrđivanje ishoda pojedinačnih slučajeva iz straha da bi to moglo uzrokovati nepravdu u konkretnom slučaju.

Postoje i praktičniji, ovozemaljski razlozi zašto je postizanje jednake pravde gotovo nemoguće. Kao što Wilmot-Smith prepoznaje, brojni faktori mogu uticati na ishod slučajeva, uključujući, kako sportski komentatori vole reći, “ko to više želi” razlog. Prijedlozi Wilmot-Smitha usmjereni su na sprječavanje stranaka da kupe bolji pravni tim, ali to ne može spriječiti stranke da ulože više vremena u pripremu svog slučaja, uz mogućnost da to može dovesti do pogrešne presude u njihovu korist. Ipak, pokušaj ograničavanja stranačkih napora bio bi drakonski i teško ostvariv, kao što Wilmot-Smith priznaje.

Osnovni zaključak je da mi ne možemo garantovati jednaku pravdu u praksi. Jedno rješenje za nemogućnost mjerenja jednake pravde (u ishodima) je usvajanje najpra-

vednijih mogućih procedura za sprovođenje pravde, uključujući postizanje ravnopravnosti bilo kojeg kontradiktornog procesa između stranaka. To je zato što se odstupanja od jednake pravde mogu opravdati samo ako proizlaze iz poštenog postupka²². Ali alternativni, manje ambiciozan pristup, jeste prihvatanje analize proporcionalnosti koja teži postupcima koji su što pravedniji, uzimajući u obzir terete većeg rizika od greške i troškove pokušaja svođenja te greške na minimum. S obzirom na to da je ideal jednake pravde nedostižan, sva društva moraju odvagnuti razmatranja distributivne pravde kada kreiraju pravosudni sistem. Koliko smo spremni uložiti da postignemo jednaku pravdu znajući da je ne možemo garantovati u praksi, da nikada nećemo znati jesmo li je postigli i da postoji mnogo vrijednih stvari koje bismo mogli učiniti sa resursima koje bismo inače mogli posvetiti njezinoj potrazi?

Zanimljivo je da Wilmot-Smith započinje svoju analizu implikacija nemogućnosti pružanja jednake pravde zalažući se za drugi pristup — stvaranje “poda pravednosti” koji garantuje osnovni nivo resursa²³. Međutim, kada se “iskopava” taj pod on ažurira svoj argument na pravo na približno jednaka sredstva u skladu s obavezom na jednaku pravdu²⁴. Ključno upozorenje je, međutim, da je Wilmot-Smithova analiza previše sofisticirana da bi se svela na poziv na okupljanje za neograničenu predanost postizanja pravde za sve. On prepoznaje da čak i pravna pravda koju sprovode sudovi ima ugrađenu dimenziju distributivne pravde: niko nema pravo na neograničenu količinu resursa da brani svoja zakonska prava. Ovu tvrdnju je lijepo iznio Dworkin u “Principu, politici, postupku”²⁵. Jednaka pravda nije isto što i jednaki resursi.

Bez obzira na to, Wilmot-Smith je spreman ići daleko kako bi osigurao da mogućnost jednake pravde ne bude potkopana realnošću nejednakih resursa. Neki ključni razlozi koje on nudi za pozlaćenu pravednost obaveznog, javnog sistema jesu da ako niko ne može kupiti sopstvene suce - čak i ako su efektivni - ta logika bi se takođe trebala

19 Ibid 74–5.

20 *Jednaka Pravda (Equal Justice)*, 22.

21 Ibid 41, citirajući Michelle Alexander, *Novi Jim Crow: Masovno zatvaranje u doba daltonizma* (The New Press 2010.) 96–7.

22 *Jednaka Pravda (Equal Justice)*, 107.

23 Ibid Pogl 4.

24 Ibid 106.

25 Ronald Dworkin, *Stvar principa* (Harvard UP 1985).

primijeniti na advokate koji su jednako angažovani u procesu isporučivanja pravde. Još temeljnije, Wilmot-Smith skreće pažnju i na rizik od nepravednih ishoda u pojedinačnim slučajevima kao i na rizik sistematske nejednakosti, gdje se nekim strankama dodjeljuje osnovni nivo pravnih resursa, dok drugi mogu dobiti najbolje pravne timove koje novac može kupiti²⁶. Spektar beznadežno neusklađenih pravnih timova (bilo da se radi o talentu, vremenu ili resursima) iskivljavanjem ishoda slučajeva stvara očigledan problem vladavine prava; to povećava rizik da moć nadmaši pravo. Ali zabrinutost u vezi s vladavinom prava takođe se javlja tamo gdje pravni sistemi ne tretiraju iste slučajeve na isti način. Ono što je ključno, za razliku od tužbe David protiv Golijata gdje sumnjamo, ali ne možemo potvrditi, da je moć mogla nadmašiti pravo, u slučaju nedosljednih ishoda u sličnim slučajevima, nepravda je neosporna. Iako ne možemo znati koji je od nedosljednih slučajeva pogrešan, znamo sigurno da jedan od njih mora biti pogrešan.

I Wilmot-Smith i ja se slažemo da nedosljednost ne može opstati u pravednom pravnom sistemu, ali razvili smo različita – iako ne nekompatibilna – rješenja problema. Ja sam tvrdio da pravni sistem mora razviti procedure kako bi se izbjegao rizik nedosljednosti, usredsređujući se, u građanskom kontekstu, na obavezne postupke združivanja kao što su pravila o spajanju i kolektivnoj pravnoj zaštiti²⁷. Ukoliko se slučajevi uobičajenih činjeničnih i pravnih pitanja rješavaju jednom procedurom, onda opasnost od nedosljednosti otpada. Ideja obaveznih pravnih postupaka ima radikalne implikacije na organizaciju pravnog sistema, s obzirom na učestalost kojom se sudovi bave slučajevima koji pokreću uobičajena pitanja. Wilmot-Smithovo radikalno rješenje, nasuprot tome, ne fokusira se na pravne postupke koji bi mogli dovesti do nedosljednosti, već radije na nosioce pravnog sistema. Grubo rečeno, ako možemo izjednačiti resurse koji mogu biti dodijeljeni slučajevima, vjerovatno ćemo izjednačiti ishode koje stranke u parnici ili kriminalni optuženici postižu u tim slučajevima.

Ovo nije potpuno rješenje jer se ne bavi rizikom nedosljednih ishoda direktno. Dva skupa jednako talentovanih advokata i sudaca uključenih u različite procedure koji odlučuju o istom pitanju ipak mogu, djelujući u dobroj vjeri, doći do različitih ishoda. Problem nejednakog postupanja i dalje postoji: pravni sistem je donio rješenja od kojih se za jedan zna da je pogrešan, čak i ako su rizik od nepravde, koji se zapravo ostvario, podjednako snosile strane u Wilmot-Smithovom modelu²⁸. Ali Wilmot-Smithov model je privlačan jer je potencijalno izvodiviji od moga, svakako u kriminalnoj sferi, gdje spajanje nije praktično i moglo bi biti nepravedno u kontekstu suđenja s porotom²⁹.

Još radikalnije, Wilmot-Smithova misija za jednakost nije ograničena na izjednačavanje pojedinačnih slučajeva ili tretiranje sličnih slučajeva na isti način. Opseg Wilmot-Smithovih ambicija postaje jasan kada se obveže na jednakost u naoružanju i na Rawlsovu institucionalnu pravednost tako da pravni sistem proizvodi najveću moguću količinu jednakosti u poređenju s alternativnim aranžmanom³⁰. Maksimiziranje položaja najgoreg nije isto kao i jednaka raspodjela. Slično tome, jednakost premnosti ne zahtijeva isti nivo pravnog talenta da bi bio dostupan za sve pravne sporove³¹. Ali kada se ova dva cilja jednakosti spoje, to ostavlja Wilmot-Smithu malo manevarskog prostora pri dizajniranju pravnog sistema. Wilmot-Smith bi dopustio bogatima samo da kupuju bolje advokate, čak i u međusobnim sporovima, ako to ne bi ostavilo siromašne u gorjoj situaciji. A prema njegovim riječima, to bi ih generalno ostavilo u gore položaju jer rezultuje bogatima koji isisavaju najbolje pravne umove i potencijalno kupuju vrijeme najboljih sudaca.

Ništa od navedenog nije zamišljeno kao kritika Wilmot-Smithove analize; postoji jasna logika u tome, ali takođe postoji i očigledna napetost u posvećivanju tolikog truda postizanju približno jednakih pravnih resursa kada je krajnji cilj - jednaka pravda - nedostižan ideal. Kada odlučujemo trebamo li uložiti taj napor, vrijedi razmotriti prioritet koji bismo trebali dati potrazi za jednakom

26 Ibid 85: "Dvoje ljudi može biti povrijeđeno na potpuno isti način od strane jedne osobe. Ako prva ima prvoklasnog advokata, a druga nesposobnjakovića, prva može dobiti adekvatan pravni lijek, a druga ništa. To bi, pokazuje uslov podudarnosti, bilo kršenje vladavine prava."

27 Andrew Higgins, „Slučaj vladavine prava protiv nedosljednosti i u korist obaveznog građanskog pravnog postupka“ (2019.) 39 OJLS 725.

28 Ibid.

29 Jer to uvodi rizik da porote uzmu u obzir nevažne informacije iz drugih slučajeva.

30 *Jednaka pravda (Equal Justice)*, 77.

31 Ibid 75: "U kontradiktornom kontekstu, efektivnost mog advokata zavisi od efektivnosti vašeg."

pravdom i postoje li druge, marginalno inferiorne metode (druga najbolja rješenja) za postizanje jednake pravde koje bi uključivale znatno niže troškove. Sada se okrećem ovim pitanjima.

4. Distribucija pravde — koji prioritet trebamo dati jednakoj pravdi?

U svojoj knjizi Wilmot-Smith jasno daje do znanja da je argument za jednaku pravdu teoretski različit i odvojen od slučaja jednakosti generalno. To nas navodi da razmotrimo prioritet koji treba dati pravdi u odnosu na druge interese koje države mogu legitimno ostvarivati. Ovdje je Wilmot-Smithova teza konvencionalna iz advokatske perspektive, ali tu se ja pomalo razilazim od njega.

Wilmot-Smith počinje s pravom priznajući da su pravni resursi oskudni i da “nema dovoljno sudskog vremena da svi provedu svoj dan u sudnici; nema dovoljno advokata za sve da bi svi imali po jednog za svaki pravni problem”³². Međutim, za njega, pravni sistemi bi trebali imati prioritet nad društvenim resursima. To je zato što pravni sistemi nisu samo još jedno potrošačko dobro ili čak jedna od mnogih vitalnih javnih usluga koje bi države trebale podržavati. Pravda ima “posebnu vrijednost” koja se “pronosi do pravnih institucija”³³. U ovoj tvrdnji on ima vrlo istaknuto pravno društvo. U slučaju Unison, Vrhovni sud Ujedinjenog Kraljevstva odbacio je preskupe i često nesrazmjerne naknade za rad suda. Iznoseći presudu Suda, Lord Reed je izjavio da pravni sistemi nisu obična javna služba:

U cilju da sudovi obavljaju [svoju] ulogu, ljudi bi im morali u principu imati nesmetan pristup. Bez takvog pristupa, zakoni bi mogli postati mrtvo slovo na papiru, rad parlamenta mogao bi se učiniti ništavnim, a demokratski izbor članova parlamenta mogao bi postati besmislena šarada. Zato sudovi ne pružaju samo

javnu uslugu kao bilo koji drugi³⁴.

Za većinu političkih filozofa - od libertarijanaca do onih sa više socijaldemokratskih stavova - pravedan pravni sistem je kamen temeljac pravednog političkog poretka. Možda suprotno intuiciji, potreba da država podupire pravedan pravni sistem nedvojbeno postaje sve važnija što se više vjeruje u minimalističku državu. S obzirom na libertarijansku odbranu pravde u pojedinačnim transakcijama³⁵, generalno bez obzira na pozadinske uslove, i njihov stav da bi primarna uloga države trebala biti zaštita integriteta tih transakcija, kao što je zaštita vlasništva i ugovora, mogli bi, možda bolje - trebali bi, podržati pravni sistem koji ima prioritetno pravo na glavna javna sredstva.³⁶ Integritet libertarijanske pozicije je potkopan ako bogati cjenikanjem mogu doći do većih koristi i ako mogu kupiti izlaz od neželjenih posljedica sopstvenih sporazuma kupovinom boljih advokata ili ne držeći se sporazuma sigurni da druga strana nema sredstva za naknadu štete. Wilmot-Smith snažno kritikuje ideju da se tržište privatnih pravnih usluga može braniti kao pravedno čak i ako proizvodi nejednakosti, pod uslovom da su pojedinačne transakcije same po sebi branjive. Jesu li ljudi u poziciji priuštiti sebi pravno osiguranje ili mogu li platiti pravno zastupanje po određenoj cijeni, “nije relevantno kao pitanje pravde za spor između stranaka u sudnici. Odluka pojedinca da ne kupi pravno osiguranje ne znači da više zaslužuje trpljenje nepravde ili manje zaslužuje prednosti zakonitosti.”³⁷ Cilj pravnog sistema je eliminisati ove vrste proizvoljnih faktora koji utiču na ishod predmeta.

Wilmot-Smith čvrsto pribija svoje ideološke boje na Rawlsov ugovorni jarbol, tvrdeći da se nejednakost koja proizlazi iz dobrovoljnih tržišnih transakcija može opravdati samo tamo gdje se događaju u uslovima “pozadinske pravde”³⁸. Sistem jednake pravde jedan je od tih pozadinskih uslova: “nema smisla zabranjivati prevaru ako preva-

32 Ibid 14.

33 Ibid 3, citirajući Thomasa Nagela: “Pravda igra posebnu ulogu u političkim argumentima: pozivati se na nju znači zahtijevati prednost nad drugim vrijednostima. Nepravda nije samo još jedan trošak; to je nešto što se mora izbjegavati, ako ne pod svaku cijenu, onda u svakom slučaju bez previše pažljivog računanja troškova.”

34 R (o primjeni Unisona) protiv Lorda kancelara [2017.] UKSC 51 [68].

35 U novije vrijeme to je najpoznatije artikulisao Robert Nozick u, *Anarchy, State and Utopia* (Basic Books 1974).

36 Wilmot-Smith primjećuje da Nozick nije uzео u obzir pravdu u ispravljanju nepravde, on je jednostavno rekao da nepravde treba ispraviti: *Equal Justice* 217, fn 66, citirajući Nozicka, ibid 151.

37 Ibid 63.

38 Ibid 43: “Ako se dobiti i gubici tržišnih transakcija mogu opravdati onima koji gube, pravna struktura mora biti u skladu s jednakom pravdom.”

reni ne može dokazati da je iskorišten³⁹. Veća poenta je da svako ko podržava idealnu raspodjelu resursa koja toleriše nejednakost — bilo da se radi o pozadinskim uslovima i/ili nejednakosti ishoda putem dobrovoljnih transakcija— mora se pridružiti sistemu jednake pravde kako bi održao integritet te distribucije.

Ali teže distributivno pitanje jeste koliko bismo trebali uložiti u težnju za jednakom pravdom? Nije aksiom da težnja ka ovom nedostižnom cilju treba imati prioritet nad drugim interesima koje države legitimno ostvaruju. U jeku pandemije čak bi i advokatima bilo teško reći da bi povećanje pravne pomoći trebalo biti glavni prioritet vlada. Budući da se pitanja pravde i socijalne pomoći mogu odvojiti, postoje slučajevi u kojima ne samo da bi vlade željele dati prioritet pitanjima socijalne pomoći nad pitanjima pravde (kao što to čine cijelo vrijeme kada utvrđuju proračune za zdravstvo, obrazovanje i pravosuđe), već bi promovisanje pravde moglo biti štetno za neke ciljeve sveopšte dobrobiti.

Javno zdravstvo je dobar i aktuelan primjer. Virus koji ne poštuje normativna pravila imaju tendenciju da istaknu normativne izbore koje su napravila društva – čiji su interesi najvažniji. Izazov za advokate koji vjeruju da zakon i zakonska prava imaju poseban prioritet, te da to zahtijeva odgovarajuće pravo na nesmetan pristup sudovima⁴⁰, jeste da ta prava pristupa ponekad imaju ozbiljne štetne efekte na dobrobit zajednice. Relativno rano u pandemiji, Lord Neuberger primijetio je da bi pravni sistem mogao pogoršati ekonomski pad uzrokovan pandemijom i ograničenjima povezanim s COVID-om. Rizik je da bi u vrijeme kada se čitavo mnoštvo ugovornih obaveza više ne može ispuniti, striktno provođenje zakonskih prava – od kršenja ugovora do zahtjeva za povrat imovine – moglo pokrenuti silaznu ekonomsku spiralu u kojoj bi ne samo optuženi, već i veliki dijelovi zajednice mogli nestati. Lord Neuberger je tvrdio da je stoga poželjno kompanijama pružiti nešto “prostora za disanje”⁴¹. Kako bi se to postiglo,

pozvao je na veći fokus na alternativno rješavanje sporova (alternative dispute resolution ili skraćeno ADR), za što bi se većina komentatora složila da je razumna ideja⁴². Ali s obzirom na konsenzualnu prirodu ADR-a, osim ako stranke ne pristanu kompromitovati svoja prava, zakonodavci će morati prisiliti ljude na prosvćeniji položaj - bilo odgađanjem njihove mogućnosti da sprovedu zakonska prava, kompromitirajući prava data statutom ili prisiljavanjem stranaka na obaveznu arbitražu u tu svrhu.

U Engleskoj je “Master of the Rolls” uveo moratorij na izvršenje u slučajevima zauzimanja stambenog prostora, koji je tada bio podložan pravnom osporavanju na temelju, između ostalog, prekršenog prava stanodavaca na pošteno suđenje prema članku 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima⁴³. Članak 6. uključuje izričito pravo na suđenje u razumnom roku i implicitno pravo na pristup sudnici⁴⁴. Postoje izričite kvalifikacije o pravu na pošteno suđenje u članku 6. u vezi s javnim raspravama a implikovana prava koja su ugrađena u članku 6. od strane Evropskog suda za ljudska prava (European Court of Human Right ili skraćeno: ECtHR) takođe podliježu nužnim i razmjernim odstupanjima. Međutim, izričito pravo na pošteno suđenje u razumnom roku nije kvalifikovano. Tamo gdje su se izmjene prava na pošteno suđenje tolerisale, obično zbog nacionalne sigurnosti, ECtHR je naglasio da te promjene ne mogu narušiti samu suštinu prava⁴⁵. Stajalište stanodavaca da moratorij na zahtjeve za povrat krši njihov članak 6. prava je *prima facie* bilo jako, iako su očigledne negativne posljedice za dobrobit dopuštanja stanodavcima da izbace (mnogo hiljada) ljude iz njihovih domova, zbog okolnosti koje su potpuno izvan kontrole stanara. Zahtjev stanodavaca odbijen je samo uz obrazloženje da je odgođa bila dovoljno kratka da nije narušila suštinu njihovih prava iz članka 6. Naknadno je vlada produžila odgodu u postupku posjedovanja, uključujući produženje otkaznog roka za takva potraživanja. Bez obzira na pravne vrijedno-

39 Ibid.

40 Vidi tekst uz br. 33 i 34.

41 Jane Croft and Kate Beioley ‘Call to Give Companies “Breathing Space” on Coronavirus Litigation’ *Financial Times* (London, 26 April 2020).

42 Ibid.

43 *Arkin v Marshall* [2020] EWCA Civ 620.

44 Vidi npr. *Golder v UK* (1979–1980) 1 EHRR 524.

45 Vidi npr. *Kennedy v United Kingdom* (2011) 52 EHRR 4; *Home Office v Tariq* (2011) UKSC 35.

sti stambenog posjeda⁴⁶, šira je poenta da ponekad pravna pravda može potkopati dobrobit zajednice. Srećom, u normalnijim vremenima nema direktnog sukoba; nije zakon protiv socijalne pomoći, već izazov izbora prave ravnoteže između različitih interesa u svijetu oskudnih resursa. A zakon nije jedina hitna briga⁴⁷.

Zbog svih razloga koje Wilmot-Smith snažno artikulira, nijedan pravni sistem dostojan tog imena ne bi mogao podržati težnju za nejednakom pravdom. Ipak, moramo se prisjetiti da ono što je na kocki kada se bira između Wilmot-Smithovog modela i drugog najboljeg rješenja nije izbor za jednaku pravdu ili ne, već koliki je stepen rizika od nejednake pravde u određenim slučajevima ili kontekstima društvo spremno tolerisati. Čak i Wilmot-Smith priznaje da se njegov argument za jednaku pravdu temelji na pravu na "otprilike jednake" resurse⁴⁸. Argument za druga najbolja rješenja je da bi moglo biti moguće značajno smanjiti rizik od nejednake pravde bez poremećaja i troškova uključenih u potpunu eliminaciju tržišta privatnih pravnih usluga, uključujući tržište arbitraže. Takođe bi moglo biti moguće iskoristiti dio bogatstva stvorenog na tržištu privatnih pravnih usluga za ulaganje u bolje pravne usluge i/ili druge javne usluge. Takva druga najbolja rješenja ne mogu garantovati jednaku pravdu za sve, ali čak ni Wilmot-Smithovo idealno rješenje ne može to učiniti, čak i ako će možda moći bolje postići Rawlsov cilj da siromašnima bude bolje u poređenju s alternativnim rješenjima. U sljedeća dva odjeljka ukratko ću izložiti kako bi jaz između rizika od nejednake pravde koji bi mogao donijeti Wilmot-Smithov model i onoga koji

postoji, te drugih najboljih rješenja mogao biti uži nego što se isprva čini.

5. Druge najbolje metode za postizanje približno jednake pravde

Postoji niz proceduralnih pravila i inovacija u finansiranju osmišljenih za promovisanje, direktno ili indirektno, većeg pristupa pravdi i veće jednakosti između suprotstavljenih strana u parnici. Ovdje navodim neke ključne procedure, ali to nije konačna lista. Postoje ugovori o komercijalnom finansiranju, koji se često nazivaju nepredviđenim naknadama ili ugovorima temeljenim na odšteti, koji potencijalnim strankama u parnici daju pristup kapitalu i advokatima potrebnim za uspješno procesuiranje njihovih postupaka, često protiv vrlo dobro finansiranih korporativnih optuženika⁴⁹. Postoje pravila o fiksnim troškovima, vrlo česta u jurisdikcijama građanskog prava, koja strankama u parnici pružaju konkretnu sigurnost o njihovoj odgovornosti za nepovoljne troškove i garantuju da je svaka takva odgovornost razmjerna vrijednosti tužbe⁵⁰. Postoji mnoštvo pravila o zaštiti troškova koja ograničavaju odgovornost ili daju imunitet određenim kategorijama stranaka u postupku da plate nepovoljne naloge za troškove ako je njihov zahtjev neuspješan⁵¹. Postoje pravila o otkrivanju podataka koja su direktno osmišljena za rješavanje asimetrije informacija između suprotstavljenih strana i koja mogu pomoći u smanjenju učinaka asimetrije resursa između strana zahtijevajući od svake strane da preda svoje baze dokaza onom drugome⁵². Postoje (liberalna) pravila intervencije, češće dostupna u javnim

46 Nema sumnje da bi moglo biti i pravnih izazova za zatvaranje granica, zaključavanje, policijski sat itd.

47 Poenta koju je Wilson takođe iznio u svojoj recenziji (n 17) 8.

48 *Jednaka pravda (Equal Justice)*, 74.

49 Vidi Odredbe o ugovorima temeljenim na odštetama iz 2013., za koje je čak i Ministarstvo pravde priznalo da zahtijevaju reformu kako bi bile šire dostupne i ekonomski održive: Post-Implementation Review of Part 2 of the Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012 (LASPO) Finansiranje i troškovi građanskih parnica (februar 2019.) CP 38. Naknade za nepredviđene slučajeve uobičajene su u Sjedinjenim Državama i Kanadi, a u Australiji postoji tržište finansiranja parnica trećih strana u procvatu.

50 Pravila građanskog postupka (CPR) 45. Vjerovatno najopsežniji režim fiksnih naknada je njemački Zakon o naknadama advokata (Rechtsanwaltsvergütungsgesetz, RVG) i Zakon o sudskim naknadama (Gerichtskostengesetz).

51 CPR 44.13–44.17 (Kvalifikovano jednosmjerno prebacivanje troškova) R (Corner House Research) protiv državnog sekretara za trgovinu i industriju [2005.] EWCA Civ 192 (Zaštitni nalozi o troškovima); CPR 3.19–3.21 (Nalozi za ograničavanje troškova) Konvencija Ekonomske komisije Ujedinjenih naroda za vudropu (UNECE) o pristupu informacijama, učestvovanju javnosti u donošenju odluka i pristupu pravdi u pitanjima okoline.

52 CPR 31. U javnom je interesu "da svi relevantni materijali budu dostupni sudovima kada odlučuju o predmetima. Sudovi ne bi trebali donositi odluke u neznanju o dokumentima ili drugim materijalima koji bi, ako budu otkriveni, mogli uticati na ishod": R v Derby Magistrates' Court, ex p B [1996] AC 487 [73].

parnicama, koji dopuštaju predstavničkim organizacijama, nevladinim organizacijama, javnim tijelima, pa čak i običnim građanima da intervišu u pravnim postupcima s ciljem ili efektom stavljanja više ili bolje argumente u prilog stavu podnositelja zahtjeva u parnici obično protiv države ili nekoga ko koristi ovlaštenja koje je dodijelila država⁵³. Postoje mehanizmi kolektivne pravne zaštite, koji su češće dostupni u privatnim parnicama, osmišljeni za prevladavanje svake asimetrije financijskog interesa u ishodu sporova i resursa dostupnih za vođenje sporova koji utiču na veliki broj ljudi.⁵⁴ Postoje specijalizovani sudovi stvoreni s ciljem osiguravanja da su njihovi postupci posebno prilagođeni potrebama stranaka u parnici, sa sucima koji imaju onoliko ili više stručnosti u predmetu parnice od advokata koji se pojavljuju pred njima⁵⁵. Takođe ne bismo smjeli zanemariti prevladavajuće ili sveobuhvatne obaveze stranaka i advokata da osiguraju da se sporovi rješavaju proporcionalno⁵⁶. Na nekim se mjestima ovaj proporcionalni zahtjev radikalno tumači tako da uključuje obavezu da strane ne budu prezastupljene⁵⁷.

Niti jedno od ovih proceduralnih i financijskih rješenja ne daje potpuni odgovor na Wilmot-Smithovu tezu; kad bi postigli savršenu "jednakost oružja" (da upotrebimo terminologiju Evropskog suda za ljudska prava), tržište pravnih usluga izgledalo bi sasvim drugačije od onoga što izgleda danas. U praksi, međutim, kada te proceduralne inovacije dobro funkcionišu i kada djeluju u kombinaciji, mogu uvelike doprinijeti izjednačavanju uslova za sve strane koje bi inače bile neusklađene u pravnom zastupanju koje bi mogle dobiti na privatnom tržištu.

Wilmot-Smith prešućuje druge temeljne aspekte pravnog procesa osmišljenog da osigura da oni s najboljim advokatima ne pobijede iz toga razloga – ponajprije sudac⁵⁸. Čitajući Wilmot-Smithovu knjigu, ponekad se čini kao da je sudac nemoćan u sprječavanju bogatih da preusmjere tok beneficija i tereta zakonitosti u svoju korist. Wilmot-Smith bi to sigurno porekao, pa se argumentacija svodi na to koliko često se to događa i koliko bi se toga moglo ublažiti boljom obukom sudaca. Postoji jasna potreba da se prizna da sudac ne bi trebao ostati pasivan, poput Sfinge, dok stranka s dobrim resursima optrčava oko svog protivnika ili ga tjera na pokornost ili bankrot. Jedna doktrinarna tačka koja podupire Wilmot-Smithovu zabrinutost jeste da, iako suci priznaju da trebaju više intervenirati kada se bave strankama u parnici uživo, oni nastavljaju tvrditi da oni ne mogu izravnati ljestvicu pravde korištenjem sopstvene pravne stručnosti kako bi pomogli nezastupljenim ili neadekvatno zastupljenim strankama. Postoji strah da bi to uključivalo ulazak sudaca u kontradiktornu arenu, čineći suđenje nepravednim ili stvarajući utisak pristranosti. Konkretno, suci bi se trebali suzdržati od ulaska u forenzičku, tj. činjeničnu arenu, ali mogu razjasniti pravna stajališta stranaka⁵⁹. Teškoća s ovim pristupom je u tome što bi granicu između činjenica i prava moglo notorno teško biti povući. Kada stranke u parnici nisu u poziciji identifikovati najbolje pravne argumente koji potkrepljuju svoje stajalište, postoji rizik da možda neće priložiti odgovarajuće dokaze u prilog tim tvrdnjama. Ti su rizici posebno visoki u slučaju stranaka bez zastupnika, no većina će advokata svjedočiti slučajevi-

53 U Engleskoj, sud ima ovlaštenja dopustiti svakome da intervišu u postupku sudske revizije (CPR 54.17; vidi takođe CPR52.25) i sve je spremniji to učiniti. Isto vrijedi i za Vrhovni sud Ujedinjenog Kraljevstva (Pravila Vrhovnog suda iz 2009., pravila 15 i 26): vidi gospođu sutkinju Nathalie Lieven, "Interventions in Judicial Review Proceedings" in A Higgins (ed), *The Civil Procedure Rules at 20* (OUP 2020) poglavlje 7.

54 Iako je odustajanje od kolektivnih tužbi dostupno pred Žalbenim sudom za zaštitu tržišnog takmičenja Ujedinjenog Kraljevstva, najzrelijih režimi kolektivnih tužbi dolaze iz drugih zemalja običajnog prava, posebno Sjedinjenih Država (Pravilo 23 Saveznih pravila građanskog postupka), Kanade (npr. Zakon o grupnim postupcima 1992. (Ontario)) i Australije (Zakon o Saveznom sudu Australije iz 1976. (Cth), dio IVA).

55 Ovo je načelo vodilja mnogih specijaliovanih sudova širom svijeta, uključujući i Englesku. Uzmimo samo jedan primjer, UK Competition Appeal Tribunal sebe opisuje kao "specijalizovano pravosudno tijelo s međudisciplinarnim iskustvom u pravu, ekonomiji, poslovanju i računovodstvu koje sasluša i odlučuje u slučajevima koji uključuju tržišno takmičenje ili pitanja ekonomske regulative".

56 CPR 1.1 (The Overriding Objective).

57 Civil Procedure Act 2010 (Victoria), ss 24, 29; *Yara Australia Pty Ltd v Oswal* [2013] VSCA 337.

58 Wilson (n 17) 8.

59 Nedavni slučaj u kojem je sud za zapošljavanje propustio učiniti potonje iz straha da će učiniti prvo je *Mervyn protiv BW Controls Ltd* [2020] EWCA Civ 393.

ma u kojima stavovi zastupanih stranaka znatno evoluiraju tokom parnice, često kao odgovor na upite i pitanja sudaca. Nije očigledno zašto je davanje pravnog savjeta suca dopušteno kada obje strane zastupaju (otprilike) jednako iskusni advokati, ali predstavlja kršenje njihove sudske nepristranosti kada jedna strana nema zastupnika ili kada je očigledno “bez dodijeljenog advokata”. Ovo kratko ulaženje u detalje pokazuje da iako postoji mnogo teškoća koje postojeći zakon stvara za postizanje jednakosti stranaka u parnici, takođe postoji značajan prostor za poboljšanje proceduralnih pravila kao drugog najboljeg rješenja za smanjenje rizika od nejednake pravde.

6. Teškoće i troškovi postizanja približno jednakih pravnih resursa

Nakon što smo ukratko predstavili dobitke jednakosti koje bi različita proceduralna i finansijska pravila mogla postići bez troškova uključenih u Wilmot-Smithov model, sada je vrijedno razmotriti načine na koje Wilmot-Smithov model može zaostati u jednakoj pravdi. S tim u vezi moglo bi se istaknuti nekoliko stvari. Ovdje ću opet ukratko proći kroz njih, i pritom skicirati neke od potencijalnih prednosti tolerisanja određenog stepena nejednakosti u pristupu pravnim resursima.

Prvo, može biti veoma teško eliminisati efekte bilo koje nejednakosti iz sudnice koja postoji van nje. Jedan od pritiska na proračun za pravnu pomoć koji je u konačnici doveo do toga da su ga vlade uzastopno dramatično smanjile bio je cilj ne samo pružanja pravnog zastupanja siromašnima, već i garancije jednake kvalitete pravnog zastupanja, tako da siromašni nisu u nepovoljnijem položaju u poređenju s njihovim bogatijim protivnicima⁶⁰. Wilmot-Smithovim prijedlogom izbjegavaju se troškovi prelaska na niži nivo, ali postoje i značajni praktični izazovi pri prelasku na niži nivo uskraćivanjem bogatima mogućnosti kupovine

pravnih usluga. Najočiglednije je da bi bogati i dalje mogli kupiti pristup nereguliranim pravnim uslugama, uključujući zapošljavanje pravnika u kompaniji. Lako dostupan pristup internom advokatu pruža znatne prednosti kako u parnici, čak i ako advokati nemaju pravo na slušanje, tako i u drugim kontekstima savjetovanja⁶¹. Često nejednakost u parnici nije proizvod dva neusklađena advokata, već nivoa dodatne pravne podrške koja je dostupna svakoj stranci. Na primjer, jednog starijeg advokata može podržavati falanga vanjskih i internih advokata, dok drugog starijeg advokata podučava samotni advokat uz nešto parappravne podrške. Wilmot-Smith nije mogao vjerodostojno natjerati falangu van sudnice na način koji je u skladu s principom otvorene pravde, a čak i da je moguće, nejednakost pripremljenosti bi se i dalje obično vidjela u kvaliteti slučaja predstavljenog na sudu. Wilmot-Smith prepoznaje ovaj rizik i da bi to moglo dovesti do savjeta iz očajja, ali takođe priznaje da to pokazuje zašto bi korisnici privatnih sistema pravnih usluga mogli biti pozvani na unakrsno subvencionisanje javnog sistema: bogati još uvijek koriste javni sistem (u sudskim postupcima) i degradaciju kvaliteta javnog sistema (kroz povlačenje ulaska na neregulirano tržište advokatskih usluga)⁶².

Drugo, smanjivanje ili povećanje pravnog talenta dostupnog strankama u sporu, naravno, ne ujednačava moć dostupnu tim strankama. Ovo je posebno važno u bilo kom obliku istrage, spora ili postupka koji uključuje državu i njezine regulatorne agencije. Jedna od velikih prednosti Wilmot-Smithovog prijedloga je ta što bi mogao napraviti značajan prodor u ključni nedostatak vladavine prava koji se nedvojbeno povećava – izazov suđenja protiv korporacija koje su postale toliko velike da regulatori sebi ne mogu priuštiti akciju protiv njih i umjesto toga učestvuju u oblicima pregovaranja o priznanju krivice, ali iz pozicije slabosti, a ne snage⁶³. S druge strane, javna tijela posjeduju niz ovlaštenja i privilegija koje nisu dostupne čak ni najbogatijim

60 Adrian Zuckerman (ed), *Civil Justice in Crisis: Comparative Perspectives of Procedure* (OUP 1999) 36.

61 Poentu koju je takođe iznio Scheiber: “Možete spriječiti bogate da angažuju advokate da ih zastupaju u službenom pravnom svojstvu. Ali ne možete ih spriječiti da zaposle ljude s pravnim znanjem”: Noam Scheiber, “The Case for Socialized Law” *New Republic* (3. veljače 2014.) fn 21 <https://newrepublic.com/article/116424/socialized-law-radikalna-rjesenje-nejednakost>.

62 *Jednaka pravda (Equal Justice)*, 105.

63 Jedan primjer vrijedan pažnje iz Australije bila je odluka Regulatornog tijela za tržišno takmičenje i zaštitu potrošača (ACCC) da prihvati obaveze međunarodnih duvanskih kompanija da više ne koriste “blage” i “lagane” deskriptore u svom marketingu umjesto preduzimanja mjera za provođenje. Predsjednik ACCC-a branio je odluku, rekavši: “Ovakav slučaj zahtijeva resurse zbog prirode dokaza koji se iznose ... borili bismo se protiv moćnih kompanija s ogromnim resursima i moramo to uzeti u obzir ... Prema jednoj analizi ovo bi moglo iscrpiti sve naše resurse odjednom.” www.tobaccoinaustralia.org.au/chapter-16-litigation/16-2-litigation-brought-by-australian-consumer-and-regulatory-groups-against-the-tobacco-industry.

građanima, uključujući informacije - prikupljanje ovlaštenja i imuniteta od otkrivanja. Jedno pitanje o kojem sam nastavio razmišljati nakon što sam pročitao *Jednaku pravdu (Equal Justice)* jeste da li je cilj pružanja "otprilike jednakih pravnih resursa" takođe imao implikacije na asimetriju proceduralnih ovlaštenja koja je uobičajena u parnicama koje uključuju državu i njene predstavnike. Vjerovatno je da Wilmot-Smith nije ispitao ovu temu, s obzirom na to da se tu pravila koja se odnose na provođenje pravde počinju preklapati s materijalnim javnim zakonima koji regulišu odnos između države i građanina. Ipak, pojašnjenje njegovog stava o ovom pitanju bilo bi dobrodošlo.

Još jedna povezana kritika resursa kojima bi se Wilmot-Smith posvetio u izjednačavanju tržišta pravnih usluga je da to možda neće riješiti mnoge uzroke nejednake pravde. Jedan od uzroka je rasizam, fenomen koji Wilmot-Smith spominje kako bi pokazao uticaj proizvoljnih faktora na pravni sistem⁶⁴. Ukrštanje između rase i klase bez sumnje postoji, ali kao bijelac iz srednje klase potpuno sam svjestan činjenice da su moji izgledi da će me policija zaustaviti i pretražiti nevjerovatno mali u poređenju s obojenim pripadnicima srednje klase. Iako se rješavanje pitanja bogatstva i rasne nejednakosti međusobno ne isključuju, veća pravna raznolikost i bolja obuka o implicitnoj pristranosti, u kombinaciji s drugim, jeftinijim i razornim pokušajima da se umanje efekti nejednakosti bogatstva, mogli bi proizvesti veću jednakost po funti (da upotrebimo grubi ekonomski jezik) nego što bi prijedlozi Wilmot-Smitha mogli postići⁶⁵.

Konačno, difuzna priroda tržišta pravnih usluga čini postizanje jednakosti u pristupu pravnim uslugama vrlo teškim, a možda i nepoželjnim. Difuzna priroda tržišta pravnih usluga mjesto je gdje se argumenti za socijalizovanu zdravstvenu zaštitu i pravne usluge počinju razilaziti, čak i ako su korisna poređenja u drugim aspektima. Jedan od najjačih argumenata u korist socijalizovane zdravstvene

pomoći je da smo svi ljudi: svi imamo iste potrebe i iste biološke slabosti, podložne relativno malim genetskim varijacijama. Tijelo diktira raspon stručnosti potrebne za vođenje uspješnog zdravstvenog sistema, a svako će se možda morati osloniti na tu stručnost u nekom trenutku svog života. Raspon pravnih osoba kojima pravni sistem mora služiti, te zakona i pravnih zahtjeva kojima treba upravljati, može biti beskrajno širi. Ne trebaju sve pravne osobe (stvarne i umjetne) advokate za intelektualno vlasništvo, korporativne advokate ili porodične advokate itd. Iako je glavni fokus Wilmot-Smithove knjige jednaka pravda u građanskim parnicama i kaznenim postupcima, Wilmot-Smith povremeno zaroni u pitanje šta jednakost generalno zahtijeva od tržišta pravnih usluga. Konkretno, kada raspravlja o pitanju savjeta o oporezivanju, Wilmot-Smith predlaže da je najbolje rješenje uskratiti pravnu pomoć svima na temelju toga da se oporezivanje prvenstveno odnosi na dobrobit, a ne na pravdu⁶⁶. To bi moglo dovesti do gore spomenutog problema, gdje bogati mogu pristupiti neregulisanim pravnim uslugama koje im pomažu, a siromašni ne bi dobili nikakvu pomoć. Još važnije, tržište neparničnih pravnih usluga toliko je difuzno da nije očigledno kako bi izgledala jednaka usluga pravnog savjetovanja⁶⁷.

Ne sugerišem da je prikaz jednakog tržišta pravnih savjeta nemoguć, ali zahtijeva definiciju pravnih usluga, a na marginama to nije jednostavno. U parnici "Three Rivers", koja se ticala ispravnog obima povjerljivosti pravnog savjeta, barunica Hale je slavno izjavila: "U interesu je cijele zajednice da advokati svojim klijentima daju zdrav savjet, tačan u pogledu zakona i razuman u pogledu njihovog ponašanja"⁶⁸. Privilegija pravnog savjetovanja, stoga, nije bila ograničena na savjete o zakonu, već je proširena na ono što bi trebalo učiniti razborito i razumno u relevantnom pravnom kontekstu⁶⁹. Centralizovani sistem za davanje ove vrste "mudrih savjeta" bio bi složen i visoko politizovan.

64 Vidi n 21.

65 Sličnu tvrdnju iznosi i Wilson u svojoj recenziji (n 17) 8.

66 *Jednaka Pravda (Equal Justice)*, 194: "nekoliko će ih navesti u iskušenje pomisao da bi vlada trebala osigurati [porezne] advokate; jednostavno se ne čini nepravednim dopustiti pojedincima da sami uređuju svoje porezne poslove. To se najbolje objašnjava razlikom između pravde i socijalne pomoći. Porezni sistem... u konačnici je pitanje socijalne pomoći..."

67 Vidi npr. Richard Abel, *Socializing the Legal Profession: Can Redistributing Lawyers' Services Achieve Social Justice?* (1979) 1 *Zakon i politika* 5, 15–16: "kada dođemo do pregovora, planiranja, savjetovanja i izrade nacrt, nemogućnost izjednačavanja pristupa pravnom zastupanju jedva da zahtijeva argumentaciju".

68 *Three Rivers DC v Bank of England (No 6)* [2004] UKHL 48 [61].

69 *Ibid* [62].

Štaviše, golemi iznosi koje bogati troše na takvo savjetovanje (empirijske studije sugeriraju da su advokati praktički sveprisutni u velikim korporacijama⁷⁰), sugeriraju da postoji velika ekonomska vrijednost u tim uslugama i da će njihova raspodjela vjerojatno biti efektivna, s obzirom na sofisticirane aktere uključene u tržište. Umjesto da uloži goleme napore u izjednačavanje pristupa pravnim uslugama koje su dostupne korporacijama, država bi također mogla izabrati efektivnije oporezivanje ovog tržišta.

Jedan argument u prilog ovom modelu unakrsnog subvencionisanja jeste da direktne koristi od izjednačavanja dostupnosti advokata mogu biti marginalne na difuznom tržištu pravnih usluga⁷¹. Advokati specijalizovani za *početne javne ponude* (initial public offerings ili kraće IPO) neće biti od velike koristi malim preduzećima bez namjere izlaska na berzu. Sugerisati da IPO advokati razviju uopštenije savjetodavne vještine kako bi pomogli “običnim ljudima” u njihovim svakodnevnim pravnim problemima bilo bi neefektivno i smanjilo bi nivo specijalističke stručnosti⁷². Naravno, centralizovani sistem ne mora zahtijevati obuku samo advokata opšte namjene; ni NHS ne funkcioniše na ovaj način. Međutim, s obzirom na to da većina nas nikada neće trebati advokate za spajanja i akvizicije i IPO-e, te da ljudi koji ih koriste imaju golemu sredstva na raspolaganju i plaćaju velike iznose za njih, postoji razuman argument za korištenje unakrsnog subvencionisanja za bolju raspodjelu bogatstva stvorenog ovim uslugama, za razliku od izjednačavanja pristupa njima⁷³.

Vlada Ujedinjenog Kraljevstva je preduzela neke probne korake u smjeru unakrsnog subvencionisanja pravnog sistema. Godine 2015. uvela je pojačane sudske naknade, odnosno sudske naknade koje se naplaćuju iznad troškova

rješavanja spora u javnu blagajnu, za pojedine vrste novčanih potraživanja. Naknade su postavljene na 5% od ukupnih iznosa za sporove. Međutim, u očigledno regresivnom potezu, takve naknade su ograničene na iznos od 10.000 britanskih funti, tako da svi sporovi u vrijednosti većoj od 200.000 funti uglavnom nisu bili pogođeni ovom mjerom⁷⁴. Jedna od zanimljivosti korištenja povećanih sudskih naknada u odnosu na pravni sistem koji se u potpunosti finansira opštim oporezivanjem je da bi oni mogli biti efektivan način oporezivanja mnogih stranih kompanija i stranaka u parnici koji koriste engleski pravni sistem, ali nisu porezni korisnici sa sjedištem u UK-u. Stavljajući po strani tehničku raspravu o najboljem načinu maksimiziranja prihoda od korištenja pravnog sistema i preciznom obliku Lafferove krive za pravne usluge⁷⁵, ključno je pitanje želimo li podstaknuti privatno tržište pravnih usluga i oporezovati ga efektivnije kako bi finansirali pristupačniji sistem, iako djelimično nejednak i s većim rizikom od nepravde u nekim slučajevima, ili ga eliminisati kao dio predanosti jednakoj pravdi. Wilmot-Smith implicitno priznaje da bi, uz sve ostalo jednako, njegov model smanjio tržište pravnih usluga, zbog čega spaja svoju zabranu pregovaranja privatnih cijena za pravne usluge sa zabranom ugaovaranja van javnog pravnog sistema u cjelini. Njegova zabrinutost zbog bijega bogatih u arbitražu sigurno je opravdana, ali i ovdje bi drugo najbolje rješenje moglo biti pronaći načine za bolje oporezivanje tržišta privatnih arbitraža, bilo kroz oporezivanje korištenja uključenih advokata i/ili kroz sudske troškove izvršenja arbitražnih odluka.

Neki od ovih argumenata jednakosti protiv efektivnosti također se mogu primijeniti na argumente o zdravstvenoj zaštiti. Dok je nacionalizovani zdravstveni sistem mogu-

70 Vincent Alexander, “The Corporate Attorney–Client Privilege: A Study of the Participants” (1989) 63 St John’s L Rev 191, 273.

71 Wilmot-Smith primjećuje da je čak i Marx bio naklonjen pristupu da korisnik plaća za pravne usluge, s obzirom na to da ih je tada isključivo koristila vladajuća klasa i od njih je imala koristi: Karl Marx, Critique of the Gotha Program (Robert C Tucker ed, 2nd edn, prvi put objavljeno 1875., WW Norton & Company 1978.) 539.

72 Wilmot-Smith se slaže. On tvrdi da bi svaka takva pro bono šema trebala zahtijevati od advokata da plate dio svog novca, a ne svog vremena, te da bi se ta sredstva trebala ponovno uložiti u pravosudni sistem: Equal Justice 201.

73 Za raspravu o modelima unakrsnog subvencionisanja, vidi Andrew Higgins, „Rebooting the Cab Rank Rule as a Limited Universal Service Obligation” (2017.) 20 Pravna etika 201; Andrew Higgins, „Troškovi građanske pravde i ko plaća?” (2017.) 37 OJLS 687.

74 Ministarstvo pravde, Povećane sudske naknade—Odgovor Vlade na 2. dio savjetovanja (Cm 8971, 2015.). Promjene su uvedene Uredbom o naknadama za građanske i porodične postupke (izmjene) 2015., SI 2015/576.

75 Tačka koju je UKSC razmatrao u predmetu Unison, iako je u tom slučaju vjerovatno pogrešno primijenjena: vidi Andrew Higgins, “The Supreme Court Turns the Judicial Rhetoric on Access to Justice up to 11 As It Strikes Down Unaffordable and Disproportionate Employment Tribunal Fees, but Key Pitanja o finansiranju građanskog prava ostaju: R (o primjeni Unisona) protiv lorda kancelara [2017.] UKSC 51” (2018.) 37 CJQ 1, 6–7.

će ostvariti, pitanje je hoće li on generalno donijeti veće zdravstvene koristi od drugačijih sistema. Ovo pitanje daleko nadilazi stručnost ovog autora, ali postoji literatura o tome mogu li mješoviti javni i privatni modeli, kao što je australijski sistem, ili regulisani modeli temeljeni na socijalnom osiguranju, uobičajeni u Evropi, proizvesti bolje zdravstvene ishode za neke mjere⁷⁶.

7. Zaključak

Odstupivši jedan korak, važno je priznati koliko je skromna moja rezervisanost prema Wilmot-Smithovom modelu. Čak i ako je potpuno utemeljena, svodi se na niz dobro poznatih, ali banalnih opažanja: niti jedan pravni sistem nije savršen; ne postoji jedinstveno rješenje za sve nedostatke pravnog sistema; sve regulatorne šeme dovode do teških slučajeva na marginama; postizanje jednake raspodjele može dovesti do smanjenja veličine robe koja se distribuiše; zakon nije jedina hitna briga, ponekad su druge brige važnije.

Vrijednost ovih zaključaka, u kombinaciji s proceduralnim i finansijskim pravilima koja su, i mogla bi biti, bolje osmišljena za promovisanje jednake pravde, jeste istaknuti ključni normativni izbor koji treba napraviti: jesmo li spremni platiti vrlo značajne troškove umanjavanja, možda skromno, rizika od nejednake pravde? Druga najbolja rješenja koja zadržavaju privatno tržište pravnih usluga imaju veći rizik od nepravde (iako nikada nećemo znati koliko veći). Međutim, druga najbolja rješenja mogu proizvesti znatne dodatne resurse. Država bi mogla upotrebiti te resurse za pružanje više pravnih koristi, čineći sistem dostupnijim većem broju ljudi i za širi raspon pravnih problema, ili bi mogla upotrebiti prihode od poreza za ulaganje u druge važne javne usluge⁷⁷. Ako priznamo da nesavršena priroda čak i najpoštenijeg pravnog sistema - san o jednakoj pravdi uvijek će biti samo san - slučaj za druga najbolja rješenja postaje privlačniji.

Da parafraziramo Deng Xiaopinga, ako ne možete biti sigurni da mačka hvata i dijeli odabrane miševе odabranim

ljudima, zašto ne biste odabrali mačku koja hvata nekoliko miševa za sve, čak i ako se podijele nejednako? Postoje dvije očigledne mane u ovoj analogiji koje naglašavaju snagu Wilmot-Smithove knjige. Prvo, naš pravni sistem trenutno ne pruža nešto pravde svima; mnogima se potpuno uskraćuje. Druga najbolja rješenja koja sam ovdje skicirao samo su nešto manje od pustog sna Wilmot-Smithovih prijedloga za jednaki pravni sistem. Drugo, fokusiranje na bogatstvo koje stvara pravni sistem i na dobra djela kojima ono može pridonijeti, jasno spaja pravdu sa socijalnim beneficijama. To bi moglo biti legitimno iz marksističke perspektive, a posebno privlačno kineskim komunističkim diktatorima čiji je režim istovremeno odgovoran za izvlačenje više ljudi iz siromaštva nego bilo koji drugi u istoriji i upravljanje pravnim sistemom koji je crna rupa. Međutim, mnogi bi čitaoci, a sigurno i većina pravnikā, pravedan pravni sistem smatrali kamenom temeljcem pravednog političkog poretka. Čitaoci koji prihvataju da principi pravde i blagostanja ne egzistiraju istovremeno smatraće ovu knjigu privlačnom, kao i hitnom, za čitanje.

Možda Wilmot-Smithovi prijedlozi neće biti realizovani u praksi, ne zato što im nedostaju zasluge, već zato što bi se moćne sile udružile protiv njih. Wilmot-Smith to priznaje. Ali nekada davno, zadatak stvaranja nacionalne zdravstvene službe koja je dodjeljivala medicinsku zaštitu prema vrijednosti tretmana za pacijenta, a ne prema sposobnosti pacijenta da ga plati, suočen s žestokim protivljenjem konzervativaca, dobro organizovanoj profesiji činilo bi se nemogućim. Sumnjam da ćemo dočekati dan kada će desničarski političari voditi kampanju protiv britanskog članstva u kooperativnim regionalnim ili međunarodnim institucijama obećavajući više ulaganja u nacionalizovanu pravnu službu. Međutim, ako to učinimo, Wilmot-Smithova knjiga odigraće malu, važnu ulogu u toj transformaciji i ja ću biti među prvima koji će mu zapljeskati.

(Prevela: Ana Galić)

76 Vidi npr. Irene Papanicolas i drugi, „Performance of UK National Health Service Compared With Other High Income Countries: Observational Study” (2019.) 367 British Medical Journal l6326 <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.l6326>; Fond Commonwealtha, “Health Care System Performance Rankings” (13. srpnja 2017.) www.commonwealthfund.org/chart/2017/health-care-system-performance-rankings. Wilmot-Smithova teza ne zahtijeva potpuno izjednačavanje pravnih resursa, ali činjenica da on tvrdi da jednaka pravda zahtijeva centralizovani proces za dodjelu pravnih resursa ukazuje da bi, za njega, takvi modeli utemeljeni na osiguranju ili mješoviti javno/privatni modeli mogli biti više efektivni, proizveli bi i više nepravde.

77 Socijalizovani sustavi, kao i svi sustavi, moraju na neki način omjeriti resurse. Wilmot-Smith postavlja neka vodeća načela za određivanje raspodjele resursa između predmeta i osoba s pravnim problemima u nacionaliziranoj pravnoj službi u poglavlju 10.